

KÛTÛ'L AMÂRE ZAFERİ ÖNCESİ VE SONRASINDA IRAK-İRAN CEPHESİ GELİŞMELERİ

DEVELOPMENTS ON THE IRAQI-IRANIAN FRONT BEFORE AND AFTER THE KÛTÛ'L AMÂRE VICTORY

СОБЫТИЯ НА ИРАК-ИРАНСКОМ ФРОНТЕ ДО И ПОСЛЕ ПОБЕДЫ В КУТЮЛ АМАРЕ

Levent ÜNAL*

ÖZ

Birinci Dünya Harbi'nde Irak ve İran cepheleeri birbiriyle ilişkili iki cephedir. Bunlardan büyük çaplı, uzun süreli ve kesintisiz muharebeler Irak cephesinde gerçekleşmiş, İran cephesi Irak cephesini tehdit etmesi bakımından önem kazanmıştır. Türk kuvvetleri Irak cephesinde İngiliz birlikleriyle muharebe ederken, İran cephesinde Rus kuvvetleri ile çatışmıştır.

İran cephesi, Irak'ta muharebelerin gidişatı Osmanlı ordusu lehine gelişirken açılmıştır. Bu cephenin açılmasında, Rus kuvvetlerinin İran'ın kuzeyinden Irak cephesini tehdit eder mahiyette ilerlemesinin de payı olmuştur. Fakat cephe yalnız bu tehdidi bertaraf etmek gayesiyle açılmamıştır. Asıl gayeyi, tüm İran'ı kontrol altına alarak Orta Asya ve Hindistan'a kadar geniş bir bölgede İtilaf Devletleri aleyhine ayaklanmalara öncülük etmek oluşturmuştur. Amaç geniş kapsamlı olunca cephe için, tehdidi önleyecek seviyede savunma kuvveti yerine, İran'daki Rus kuvvetlerini imha etmeye yönelik taarruz kuvveti tahsis edilmiştir. Bunun sonucunda Irak cephesindeki kuvvetlerin yarıya yakını İran cephesine kaydırılmış, böylece Irak cephesi zayıflatılıp İngilizlerin müteakip taarruzlarına açık hale getirilmiştir. Ayrıca İran cephesinde başarılı muharebelere ve İran içlerine kadar ilerlenmesine rağmen herhangi bir somut fayda sağlanamadan birlikler apar topar geri çekilmek zorunda bırakılmıştır.

Bu makalede, her iki cephedeki gelişmeler bir bütünlük içerisinde ele alınacak, Osmanlı Devleti'ni Irak cephesinde muharebe gücünün zayıflamasını göze alarak İran'a kuvvet sevk etmeye zorlayan koşullar incelenecek ve bu uygulamanın sonuçları değerlendirilecektir. Çalışma için literatür taraması metodu ve nitel araştırma modeli kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Birinci Dünya Harbi, Irak Cephesi, İran Cephesi, Kûtü'l Amâre, Ali İhsan (Sabis) Paşa.*

* ORCID: [0000-0003-4023-7064](https://orcid.org/0000-0003-4023-7064) Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, unallevant11@gmail.com, lunal@baskent.edu.tr

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

ABSTRACT

In the First World War, the Iraqi and Iranian fronts are two interrelated fronts. Of these, large-scales, long term and continuous battles took place on the Iraqi front, the Iranian front gained importance in terms of threatening the Iraqi front. While Turkish forces were fighting against British troops on the Iraqi front, they clashed with Russian forces on the Iranian front.

The Iranian front was opened when the course of battles in Iraq developed in favour of the Ottoman army. The opening of this front, the Russian forces from the north of Iran threatened the Iraqi front was also contributed to the progress. However the front was not opened to eliminate this threat. The main objective was to lead the rebellions against the Entente States in a wide region up to Central Asia and India by controlling all of Iran. When the aim was far-reaching, an attack force allocated for the front to destroy the Russian forces in Iran, rather than a defensive force to prevent the threat. As a result, almost half of the forces on the Iraqi front were shifted to the Iranian front, thus the Iraqi front was weakened and made open to the British offensive. In addition, despite successful battles on the Iranian front and advancing into the interior of Iran, the forces were forced to retreat rapidly without any concrete benefits.

In this article, the developments on both fronts will be discussed in integrity, the conditions that compel the Ottoman State to send forces to Iran by considering the weakening of combat power on the Iraqi front will be examined and the results of this application will be evaluated. Literature review method and qualitative research model have been used for the study.

Key Words: *WWI, Iraqi Front, Iranian Front, Kütü'l Amâre, Ali İhsan (Sabis) Pasha.*

АННОТАЦИЯ

В Первой мировой войне иракский и иранские фронты являлись два взаимосвязанными фронтами. Из них крупномасштабные, длительные и непрерывные сражения происходили на иракском фронте. Иранский фронт приобрел важность в угрозе иракскому фронту. Пока турецкие войска сражались с британскими войсками на иракском фронте, они столкнулись с российскими войсками на иранском фронте.

Иранский фронт был открыт, поскольку ход сражений в Ираке развивался в пользу Османской армии. Открытие этого фронта также способствовало прогрессу российских сил, угрожающих иракскому фронту с севера Ирана. Однако фронт не был открыт исключительно для устранения этой угрозы. Его главная цель состояла в том, чтобы вести восстания против союзных держав в широком регионе вплоть до Центральной Азии и Индии, контролируя весь Иран.

Когда цель была далеко идущей, на место оборонительных сил для предотвращения угрозы, на фронт были отправлены наступательные силы для уничтожения российских войск в Иране. В результате почти половина сил из иракского фронта была переброшена на иранский фронт. Таким образом, иракский фронт был ослаблен и сделан доступным для последующих нападений англичан. Но, несмотря на успешные сражения на иранском фронте и продвижении внутри Ирана, войска были вынуждены отступить без какой-либо ощутимой пользы.

В нижеследующий статье события на обоих фронтах рассматриваются как одно целое. Отдельно рассматриваются условия, которые вынудили османское государство направлять силы в Иран с учетом ослабления боевой мощи на иракском фронте. Оцениваются результаты этого действия. При работе над статьёй, были использованы использовался метод обзора литературы и модель качественного исследования.

Ключевые слова: *Первая мировая война, иракский фронт, иранский фронт, Kütü'l Amâre, Али Ихсан (Сабис) Паша.*

1. Giriş

Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi'nde amaca uygun bir milli savaş hedefi tespit edilemedi. Osmanlı Devleti savaşın kaderini Almanların kaderine bağladı. Alman Silahlı Kuvvetlerinin amaç edindiği hedef etrafında bocalanıp duruldu ve nihayet bütün sevk idare Almanlara bırakıldı (Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, 1996: 168). Irak cephesinden İran cephesine kuvvet kaydırılması da esas itibariyle bölgeye yönelik Alman politikalarının bir sonucu ve Alman menfaatlerine yönelik bir uygulama oldu.

Aslında iki müttefikin İran'a ilişkin hedefleri tamamen farklıydı. Enver Paşa öncelikli olarak Rus nüfuz bölgesindeki Azerbaycan ve Kuzey İran'da hâkimiyet kurarak Rusya'nın saldırılarına karşı bir set çekmeyi amaçlarken, Almanya İngiliz bölgesinde bulunan petrol yataklarını ele geçirmeyi hedefliyordu (Veltzke, 2014: 149-152).

Diğer yandan müttefiklerin İran'daki askeri uygulamaları da birbiriyle uyumlu olmaktan uzaktı. Hatta Almanların kimi zaman, Türk kuvvetlerinin ilerleyişi esnasında bölgedeki aşiretleri Türk birliklerine saldırmaya teşvik edecek kadar akıl dışı ve mantıksız hareket ettikleri de görüldü.

Dolayısıyla yanlış politikalar, gerçek dışı kurgular, çakışan menfaatler ve hatalı kararlarla İran cephesi, zayıflamasına yol açtığından Irak cephesinin çöküşünde anahtar rol oynadı.

2. Savaşa Girerken Irak Cephesinde Tarafların Durumu

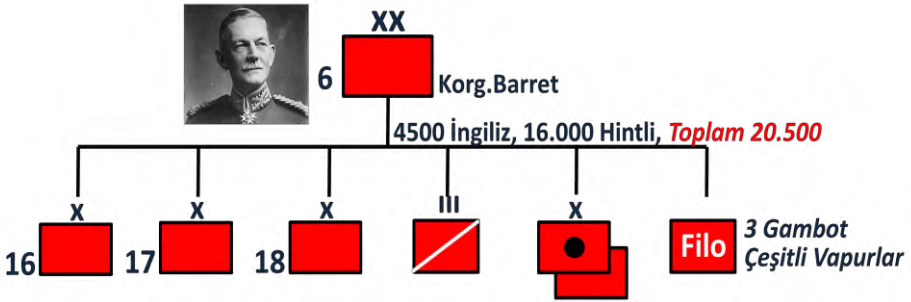
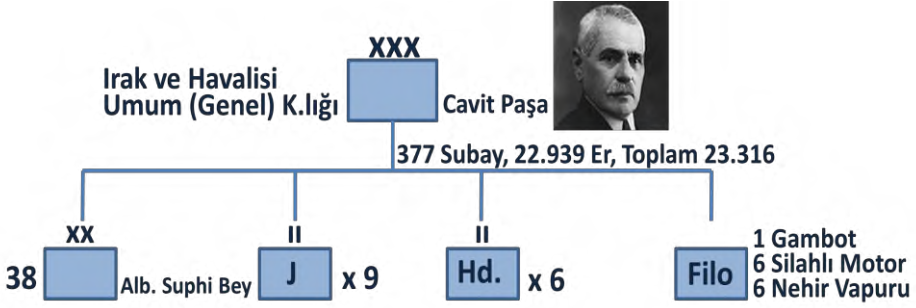
2.1. Osmanlı Ordusu

Seferberlik ilanı öncesinde Irak'ta, karargâhı Bağdat'ta bulunan 4ncü Ordu Müfettişliğine bağlı ve her biri ikişer tümenli 12 ve 13ncü Kolordular vardı (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1979: 31-32).

Birliklerin kadro erleri büyük çoğunlukla Araplardan oluşuyordu. Toplar eski model ve makineli tüfek sayısı çok yetersizdi. Dolayısıyla Osmanlı ordusu içinde nispeten daha zayıf birliklerdi (Belen, 1964: 12-13). Mezopotamya stratejik olarak geri bölge kabul ediliyordu. Bu nedenle buradaki garnizonlarda bulunan birliklerin hiçbirisi Birinci Dünya Harbi öncesi yapılan yenileşme çabalarından yararlanamamışlardı (Erickson, 2009: 145-148).

Başlangıçta Irak'ta bir cephe açılmasını beklemediğinden Osmanlı yönetimi Birinci Dünya Harbine girerken bölgede bulunan bu iki kolorduyu başka cephelerde kullanma kararı almıştı. İngilizlerin bölgeye yönelik niyetleri belirlemeye başlayınca son anda Basra'daki 38nci Tümenin yerinde kalmasına karar verildi. Aynı zamanda Bağdat Valisi de olan Irak ve Havalisi Komutanı Cavit Paşa'nın savaşa girerken emrinde; Basra'da konuşlu 38nci Tümen dışında Basra-Bağdat arasında dokuz seyyar jandarma taburu, hudut hattı boyunca altı hudut taburu ile nehir filosunda bir gambot, altı silahlı motor ve altı nehir vapuru bulunuyordu (Belen, 1964: 14). Kasım 1914 başlarında Irak Komutanlığının personel ve top mevcudu; 377 subay, 22.939 er ile 24 sahra topu, 9 dağ topu idi (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1979: 44-45).

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Şema-1: Harbin Başında Irak Cephesinde Tarafların Durumu

2.2. İngiliz Ordusu

İngiltere Irak'ı ele geçirince savaş sonrası buranın yönetimini Hindistan'a bağlamayı planlıyordu. Bu nedenle Irak harekâtı süresince Arapları silahlandırmaktan kaçındı. Kendilerine bağımsızlık verilmeyeceğini anladıklarında Arapların bu silahları kendilerine karşı kullanabileceklerinden endişe ediyordu. Dolayısıyla İngiltere Irak harekâtını İngiliz ve Hint birliklerinden oluşan kuvvetler ile yapmak zorunda kaldı (Bayur, 1979: 888). 16 Ekim 1914'de Hindistan'dan hareket eden İngiliz 6ncı Hint tümeni (4500 İngiliz ve 16.000 Hintli) 23 Ekim 1914'de Bahreyn adasına ulaşarak harp başlayıncaya kadar burada kaldı (Karal, 1996: 486).

3. Savaş Gिरerken İran Cephesinde Tarafların Durumu

1907 Antlaşması gereğince İran'ın kuzeyi Rus ve güneyi İngiliz nüfuz bölgesi idi. Ortada kalan tarafsız bölgede Almanlar faaliyet gösteriyordu. İran Hükümeti İngiltere ve Rusya'nın nüfuz ve etkisi altında bulunmakla beraber İran milliyetçileri durumdan memnun değillerdi. Bundan faydalanan Almanlar evvela propaganda faaliyetine başladılar. Sonra da İsveçli subayların idaresinde bulunan İran jandarmasının büyük kısmını ve İran aşiretlerinden bir kısmını elde ettiler (Belen, 1965: 163).

1914 yılı sonunda Sarıkamış kuşatma manevrası başarı ile gelişirken Rus

komutanlığı Azerbaycan'daki kuvvetlerini hududa doğru çekmişti. Bu fırsattan yararlanarak Musul hududundan ilerleyen Türk müfrezesi Tebriz'i, Van hudut birlikleri de Azerbaycan'ın batısını işgal etti. Sarıkamış muharebesi Türk ordusunun mağlubiyeti ile neticelendikten sonra Ruslar 1915 yılı baharında tekrar Tebriz-Dilman hattına kadar ilerleyerek İran Azerbaycan'ına tamamıyla hâkim oldular. Azerbaycan'ı işgal eden Rusların ayrıca Tahran batısında bir Rus Kazak Tümeni ve Horasan'da da Rus kuvveti vardı. Tahran'daki İran Kazak Tugayı da Rus subayları tarafından yetiştiriliyordu.

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 2 Ağustos 1914 tarihli gizli ittifak anlaşmasının imzalanmasından sonra Almanların da desteğiyle Afganistan'a gitmek için İstanbul'da gizlice bir müfreze oluşturuldu.

Müfreze; İran üzerinden Afganistan'a ulaşmak ve bu ülkeyi cihad-ı ekbere kazandırarak Hindistan sınırında mühim bir müttefik temin etmek ve istiklalci Hint komiteleri ile sınırdaki kabilelere ulaşarak çıkabilecek isyan ve ihtilalden medet beklentisi içinde teşkil edilmişti (Keleşyılmaz, 2002: 89).

Heyette İran ve Afganistan'da senelerce tetkikler yapmış olan Alman istihbarat uzmanları ile Afganlı, İranlı, Hintliler ile gönüllüler de bulunuyordu. Müfrezenin başına Enver Paşa tarafından Hüseyin Rauf (Orbay) Bey getirilmişti. (Orbay, 2004: 19-21). İngilizlerin Hüseyin Rauf Bey'i tanımaları halinde maksadın anlaşılabilceği endişesi ile teşkil aşamasında müfrezeyi oluşturma görevi Binbaşı Ömer Fevzi Bey'e (Metin, 2012: 54-55) verildi. Rauf Bey, Afgan Emir'ine Halifenin kendisini mukaddes cihada davet eden mektubunu götürecekti.

Heyet müştereken teşkil edilse de Almanlar doğuda her türlü hüküm ve nüfuzun Alman İmparatoruna ait olması, Türklerin de yardımcı durumda kalmaları fikrinde idiler. Bu yüzden Seferi Heyet İstanbul Bağdat yolunda ihtilafa düşerek Almanlara başkanlık eden zat geri döndü. Irak'ta İngilizlerin harekete geçmesi üzerine de Seferi Heyetin Afganistan'a gönderilmesinden vazgeçildi.(Bununla birlikte heyetten; Almanya'nın İstanbul Sefaret Müsteşarı, bir Alman Yüzbaşı, Üsteğmen Kazım Bey, Mevlevi Bereketullah Efendi ve 34 kişi olmak üzere küçük bir grup Afganistan'a kadar gitmeye muvaffak oldu.) Heyetteki diğer Alman subay ve uzmanlar da İran'a geçerek orada faaliyette bulunanlara katıldılar. Rauf Bey mahiyetindeki subay ve muhafızlarla küçük bir askeri müfrezenin başına geçirildi.

4. Kütü'l Amâre Zaferine Kadar Olan Sürede Irak Cephesi Gelişmeleri

İngiltere'nin 5 Kasım 1914'de Osmanlı Devletine savaş ilanı ile birlikte de 6ncı Tümeden 16ncı Tugayın ilk kademesi Fav'a çıkarak köprübaşını oluşturdu. Çıkarma bölgesini Irak ve Havalisi Komutanlığının Arap erlerinden oluşan zayıf bir hudut taburu savunuyordu. Donanmanın ateş desteği ile çıkan birliklere karşı hudut taburu varlık gösteremedi. 7 Kasım 1914'de 16ncı Tugay Şattülarap nehrinden Saniye mevkiine nakledildi. Tugay savunmasız bu sahile 8-10 Kasım 1914 günleri çıktı. Bu esnada 38nci Tümenin bir alayı Basra güneyinde savunma mevzi hazırlıyordu. 14 Kasım 1914'de 6ncı Tümen Komutanı General Barret gelerek komutayı aldı ve ileri harekâtı başlattı.

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

15 Kasım 1914'de Seyhan Muharebesinde İngilizler iki misli üstün kuvvetle taarruz ederek bölgedeki Türk mevziini geri attı. Çekilen Osmanlı kuvvetleri sekiz kilometre kuzeyde Kütüzzeyn'de savunma mevziine girdi. 2200 kişi ile savunulan mevziye General Barret nehir filosunun himayesinde 17 Kasım 1914'de taarruz etti. Taarruzun başında 700 kadar aşiret askerlerinin dağılmasından sonra, akşama doğru kalan 1000 kadar nizami Türk kuvveti de çekildi. Kütüzzeyn Muharebesinde 500 kadar şehit verildi.

Bu muharebeler sonrası 38 nci Tümen Komutanı'nın elinde bir İngiliz tümenine karşı Basra şehrini savunacak kuvvet kalmamıştı. Bu durumda 38 nci Tümen Basra'yı boşaltarak Kurna'ya doğru çekildi. 38 nci Tümen bir kısım kuvvetleri ile Fırat nehri üzerinde Nasiriye'de tertiplenirken, 1500 kadar mevcutla da Kurna'da savunma mevziine girdi.

Kurna mevziine İngiliz taarruzu 4 Aralık 1914 günü başladı. İngilizler Kurna'daki Türk birliğini güneyden tespit ederken, Dicle'nin kuzeyinden kuşatmayla bölgeyi ele geçirmeye çalışıyorlardı. İngilizlerin Kurna kuşatmasına Muhammara aşireti de katıldı (Sabis, 1990: 396). 8 Aralık 1914 günü 18 nci İngiliz Tugayının iki taburu Kurna'nın kuzeyinde köprü kurarak nehrin batı yakasına geçmeyi başardı. Böylece kuşatma tamamlanmış oldu. 9 Aralık 1914 günü Tümen Komutanı Suphi Bey 48 subay, 938 er ile teslim oldu. Bu surette Dicle yolu İngilizlere açılmış oldu. Ancak Türklerin bölgeye yeni kuvvetler yolladığının öğrenilmesi sebebiyle daha fazla ilerlenmeden şimdilik bu mevkiye savunmaya geçilmesine karar verildi.

Kroki-1: İngilizlerin Kurna'ya İlerlemesi

Kurna muharebesi sonrası kalan az sayıdaki Osmanlı kuvveti Dicle boyunda kuzeye doğru çekildi. Bu dönemde Irak ve Havalisi Komutanlığına Cavit Paşa'nın yerine Süleyman Askeri Bey atandı. Süleyman Askeri Bey, elinde yeterli nizami kuvvet olmasa da aşiretlerden faydalanarak Basra'yı kurtaracağını düşünüyordu (Belen, 1964: 19-20). Bunun için de Arap aşiretlerinden para ile mücahit toplamaya çalıştı (Sabis, 1990: 396).

Bu dönemde Irak'taki gelişmelerden kaygı duyan Türk Genelkurmayı 35 nci Tümenin konuşlanma emrini değiştirerek Mezopotamya'ya dönme emri verdi (Erickson, 2011: 105).

Süleyman Askeri Bey, 1915 Ocak ayı başında mevcut ve takviye gelen birlikleri üç kol halinde gruplandırdı:

-Sağ kolda; Nasıriye'ye intikalini yeni tamamlamakta olan 35 nci Tümen ile 38 nci Tümenin Nasıriye'de kalan kuvvetleri ile teşkil ettiği Mürettep Tümen ve 10 bin kadar aşiret askeri,

-Merkez kolda; Ammare güneyinde Rota bölgesinde altı piyade taburu ve 5000 aşiret askerinden oluşturduğu Dicle Grubu (38 nci Tümen),

-Sol kolda; Kerhe nehri güneyinde beş piyade taburu ve 6000 aşiret askerinden teşkil edilen Kerhe Grubu vardı.

Kurna muharebesi sonrası Hindistan Genelkurmayı Kurna'da bir süre savunmada kalınmasını düşünse de General Barret, Ammare ve Nasıriye istikametinde ilerlemeye karar verdi (Belen, 1964: 19-20).

Dicle'de Türk mevzileri Rota Kanalı güneyindeydi. Bu mevzilere İngiliz 17 nci Tugayı önce 1 Ocak 1915'de, müteakiben takviyeler alarak 20 Ocak 1915'de ikinci kez taarruz etti. Bu arada muharebeyi öndeki hattan sevk idare eden Süleyman Askeri Bey iki bacağından yaralandı.

Türk kuvvetlerinin İngilizlere geçit vermediği bu muharebe (Birinci Rota Muharebesi) Irak cephesinde başarıyla sonuçlanan ilk muharebe oldu. Rota Muharebesi'nin kazanılmasının morali ile Süleyman Askeri Bey, İngilizleri Irak'tan tümüyle atmak için 10/11 Nisan 1915 gecesi Şuaybe bölgesindeki İngiliz mevziilerine taarruza geçti (Burak, 2004: 124).

Şuaybe mevzilerini yarım ay şeklinde kuşatan sağ kol birlikleri sıklet merkezi ile güneyden taarruz ediyordu. İngiliz topçu birliklerinin yoğun ateşi karşısında ilk taarruz girişiminden sonuç alınmadı. Öğleden sonraki taarruz da başarılı olmadı. İngilizlerin ateş üstünlüğünü dengelemek için gece yapılan taarruz da gelişmedi. Son ve dördüncü taarruz girişimi 13 Nisan 1915 sabahı yapıldı. Verilen zayıatlarla artık birlikler taarruz gücünü yitirmişti.

İngilizler Türk taarruz gücünün kırıldığını anlayınca karşı taarruza geçtiler. İngilizlerin bu karşı taarruzu karşısında Türk kuvvetleri parça parça çekilmeye başladılar.

Taarruza katılan aşiret mücahitleri zaten taarruzun ikinci günü muharebe sahasını terk etmişti. Taarruzun son safhasında muharebe alanında geriye nizami kuvvetler kalmıştı. Bunlar da ardı ardına yaptıkları taarruzda büyük kayıplar vermişti.

Çekilme emrinin verilmesini müteakip, birlikler tüm olumsuz şartlara

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

rağmen 13 Nisan 1915 akşamı Nasıriye istikametinde çekilmeyi başardılar. Bunda İngiliz kuvvetlerinin günler süren muharebelerde yorgun olması ve ağır zayıyat vermesi sebebiyle çekilen kuvvetleri takip edememesinin etkisi oldu. Muharebenin kaybedilmesi yanında Türk birliklerini moral açıdan olumsuz etkileyen diğer bir gelişme de yaralı olduğu halde birliklerinin başında katıldığı muharebede, yenilgiyi kabullenemeyen Süleyman Askeri Bey'in hayatına son vermesi oldu.

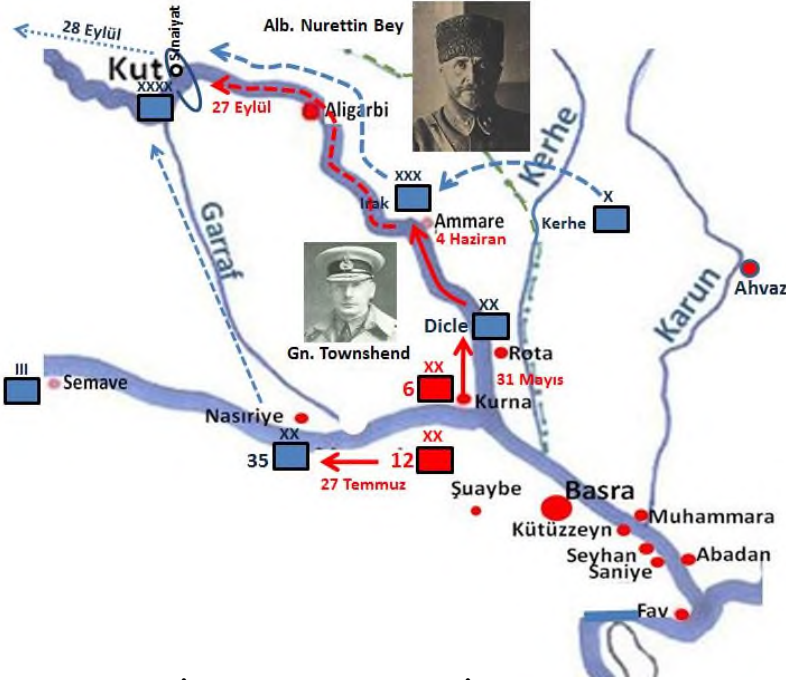
Şuaybe Muharebesi sonrası İngiliz 12 nci Tümeni Fırat vadisine kaydırılırken, Dicle vadisinde de 6 ncı Tümen ileri harekât için hazırlıklara başladı. Hindistan Dairesi, Dicle vadisindeki harekâta Ammare'ye kadar olması koşuluyla müsaade etti.

Bu dönemde 6 ncı Tümen Komutanlığına General Townshend, Irak ve Havalisi Komutanlığına Albay Nurettin Bey tayin edildi. Albay Nurettin Bey (Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, 1972: 31-33) göreve başlarken Dicle ve Kerhe gruplarını Ammare'de toplayarak burada kuvvetli bir savunma tesis etmeyi planlıyordu. Daha uygun konumdaki Kerhe Grubu Ammare istikametinde emniyetle çekildi. Bataklık bir bölgede, küçük adacıklar üzerinde parça parça tertiplenen Dicle Grubu ise çekilemedi.

İngiliz 6 ncı Tümeni 31 Mayıs 1915'de yoğun topçu ateş desteğiyle taarruza başladı. Kurna kuzeyindeki bataklıkta mevzilenen ve çekilmek için sal bekleyen Dicle Grubu zamanında çekilemeyince İngiliz taarruzu karşısında büyük oranda imha veya esir oldu. Bu durumda, çekilen kuvvetlerle savunma hattını Ammare'de oluşturmayı düşünen Nurettin Bey, Ammare'de toplanan kuvvetleri savunma yönünden daha uygun olan Kütü'l Amâre mevkiine sevk etti. Böylece İngiliz 6 ncı Tümeni taarruza başladıktan üç gün sonra 3 Temmuz 1915'de zorlanmadan Ammare'ye ulaştı. Townshend ileri harekâta devam etmek istese de Irak Seferi Kuvvetler Komutanı, mevcut aşamada daha ileri gitmeyi sakıncalı buldu.

6 ncı Tümeden yaklaşık bir ay sonra 27 Temmuz 1915'de İngiliz 12 nci Tümeni Fırat havzasında harekete geçti. Şuaybe Muharebesi'nin yaralarını sarmaya çalışan 35 nci Tümenin kendinden çok üstün İngiliz kuvveti karşısında direnmesi mümkün değildi. Bu nedenle Nurettin Bey, bir alayının savunma için Semave'de tertiplenmesini, tümenin kalan unsurları ile Garraf Kanalı istikametinden Kütü'l Amâre'ye hareket etmesini emretti. İngilizlerin Dicle vadisinde ikinci ileri harekâtı öncesi Albay Nurettin Bey ağır zayıyatla lağv aşamasına gelen 35 ve 38 nci Tümenleri yeniden oluşturmaya muvaffak oldu, yeni bir süvari tugayı teşkil etti. Bu suretle Kütül Amâre'de 6000 mevcutlu bir kuvvet meydana geldi.

Irak'ta bu gelişmeler olurken bölgeyi takviye için Halep'ten 45 nci Tümen yola çıkmış, Doğu cephesinden 51 ve 52 nci Tümenler de intikal için hazırlık yapıyordu (Birinci Dünya Harbinde İran-İrak Cephesi, 1979: 363).

Kroki-2: İngilizlerin Kurna'dan İleri Harekâta Geçmesi

Taarruz için takviye edilen 6 ncı Tümen yaklaşık iki ay süreyle Ammare'de taarruz hazırlığı yaptıktan sonra 25 Eylül 1915'de ileri harekete geçti. Sınaiyat'taki Türk mevzilerine 27 Eylül 1915 geci başlayan İngiliz taarruzu güçlkle gelişti. Bir gün aralıksız süren İngiliz taarruzları durdurulsa da elde kullanılacak ihtiyat kalmadığından Nurettin Bey 28 Eylül 1915 geci çekilmeye karar verdi. Selmanpak'a kadar 150 kilometrelik çekilme muntazam gerçekleşti. Bu Irak cephesinde bozguna uğramadan yapılan ilk geri çekilme hareketi oldu. Selmanpak, Türklerin Bağdat yolundaki son savunma noktası idi (Bayur, 1979: 101). Selmanpak Muharebesine kadar Irak Genel Komutanı'nın emrinde 36 bin kişilik bir kuvvet oluştu. Bunlar 35, 38, 45 ve 51 nci tümenlerle, bir süvari tugayı ile iki aşiret (atlı) tugayı idi.

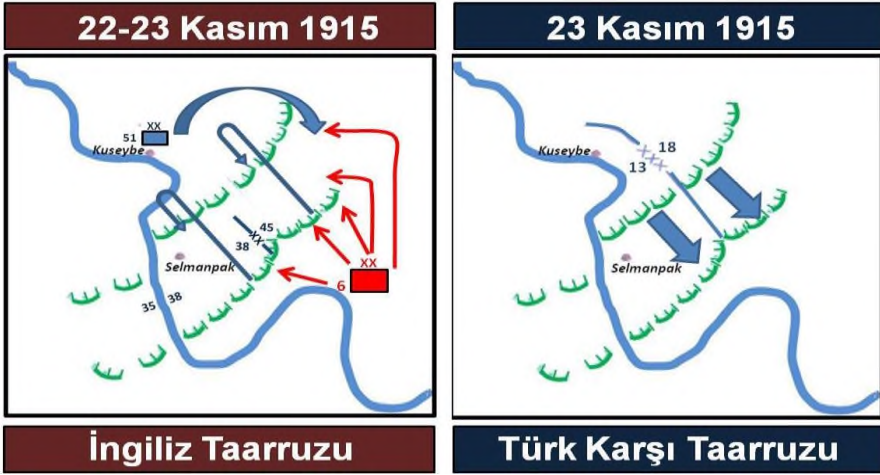
Yorgun ve bitkin durumdaki İngiliz 6 ncı Hint Tümeni, Selmanpak'a çekilen Türk kuvvetlerini takip edemedi. General Townshend Türkleri kovalamaktaki avantajını kaybetmesinden sonra yardım kuvvetlerini beklemek ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere işgal ettiği ileri nokta olan Aziziye'de yaklaşık bir ay süreyle emir bekledi (Saygı, 2011: 60). Sonunda İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener Irak Seferi Kuvvetler Komutanı General Nixon'a harekât için gerekli izni verdi (Bayur, 1979: 102).

17 bin kişilik İngiliz tümeni 11 Kasım 1915'de Aziziye'den ileri harekete geçti. Nehir filosunun desteği ile zorlanmadan 19 Kasım 1915'de Selmanpak doğusuna ulaştı. General Townshend, mevzideki Türk kuvvetlerine cephe taarruzu yaparken, süvari birlikleriyle mevziyi kuzeyden kuşatmayı planlıyordu.

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Taarruzun ilk günü 22 Kasım 1915 günü İngiliz 6 ncı Hint Tümeninin tüm unsurları ile Dicle Nehri kuzeyinden başlattığı şiddetli taarruz sonucu Türk kuvvetleri birinci hat mevziilerinden gerideki ikinci kademe mevziilerine çekilmek zorunda kaldılar. Bu esnada harekete geçen İngiliz kuşatma kuvvetleri ancak ihtiyattaki 51 nci Tümenin mevziinin kuzeyini takviye etmesiyle durdurulabildi.

23 Kasım 1915'de Irak Genel Komutanı, 35 ve 38 nci Tümenlerle 13ncü Kolorduyu, 45 ve 51 nci Tümenlerle 18 nci Kolorduyu teşkil ederek karşı taarruz emri verdi. Akşam başlayan Türk karşı taarruzu gece de devam etti. Taarruzlar başarılı olup İngilizler nispeten çekilmeye zorlansa da sonunda İngilizlerin kuvvetle direnmesiyle birlikler önceki mevzilerine geri döndüler. Bu karşı taarruzda 4000 zayıat veren General Townshend, Türk birlikleri önceki mevziilerine çekilirken bundan istifade edecek durumda değildi.

Kroki-3: Selmanpak Muharebesi

Muharebenin üçüncü günü 24 Kasım 1915'de iki taraf da verdikleri zayıat nedeniyle büyük çaplı bir taarruza girişmedi. Her iki tarafta da yer yer çekilme emareleri gözlemlendi. 25 Kasım 1915 akşamından itibaren İngilizler tümüyle çekilmeye başladılar. Bu esnada 18 nci Kolordu Komutanlığına atanan Albay Halil Bey de gelerek komutayı devraldı (Belen, 1965: 36-40). 26 Kasım 1915 sabahı süvari birlikleri çekilen İngiliz birliklerini takibe başladı.

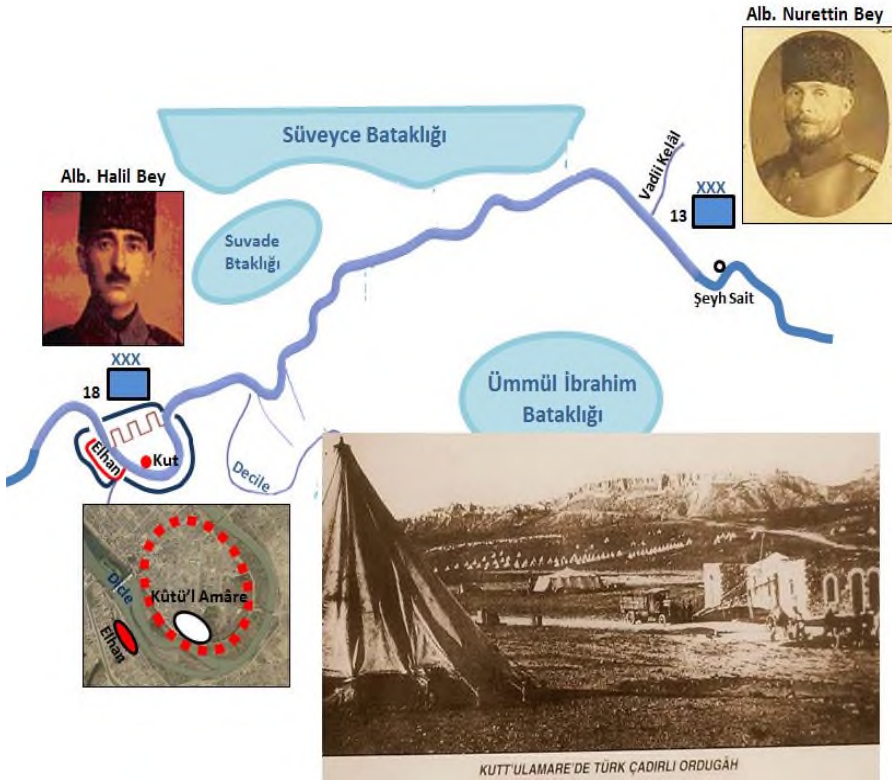
General Townshend takipteki süvari kuvvetlerine karşı oyalama muharebeleri yaparak 3 Aralık 1915 sabahı Kütü'l Amâre'ye ulaştı. Hızlı bir çekilme yapmıştı, çünkü süvari birliklerinin arkasından 18 nci Kolordu ve gerisinde 13 ncü Kolordu da takibi sürdürüyordu.

İngiliz 6 ncı Hint Tümenin sığındığı Kütü'l Amâre nehir devresi 2,5 kilometre genişliğinde, üç kilometre derinliğinde bir bölgeydi. Devrenin açık kısmının doğusunda harabe halindeki Kudeyra Kalesi savunmayı kolaylaştırıyordu. General Townshend zorunlu olarak buraya kapanarak müstahkem ordugâh haline getirmeye karar verdi.

Kasabada, daha önce burada bırakılan kuvvetle beraber 300'ü subay olmak üzere 2.850 İngiliz, 8.250 Hintli asker ile Hintli aşçı, uşak ve sürücülerden oluşan 3.500 Hintli hizmetli vardı. Bundan başka kasabada 5-6 bin yerli nüfus ve Selmanpak Muharebesinde esir alınan 1.500 Türk de bulunuyordu (Townshend, 2007: 215).

Savunmaya uygun olan bu mevkide uzun müddet yetecek yiyecek ve cephane önceden depolanmıştı. Askerler için 60 günlük erzak, 21 günlük yakacak, 30 günlük hububat, 17 günlük yem, 4 günlük bisküvi, 57 günlük odun ve 40 günlük un vardı. Kasabada 5-6 bin nüfuslu ahaliyi 3 ay kadar besleyecek yeterli erzak da mevcuttu. Bununla birlikte Townshend mevcut bütün hububatı satın alması için mevki komutanına emir verdi (Belen, 1965: 42-43). Townshend Kütü'l Amâre'ye sığınırken nasıl olsa çok geçmeden geriden gelecek İngiliz birlikleri kendilerini kurtarır diye düşünmüştü.

Türk birlikleri İngilizlerden iki gün sonra 5 Aralık günü Kütü'l Amâre'ye ulaştı. Bölgede tertiplenme ve taarruz hazırlıkları yaklaşık bir hafta sürdü. Bu sürede İngilizler yarımadaanın doğusundaki açıklığı tahkim ederek Kudeyra Kalesini müdafaaya hazırladığı gibi nehrin güneybatı kıyısındaki Elhan Köyünü de tahkim ettiler (Selçuk, 1979: 211).

Kroki-4: Kütü'l Amâre Muhasarası (Kuşatması)

Kûtü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Irak cephesinin giderek önem kazanması üzerine bu dönemde Irak Genel Komutanlığı 6 ncı Ordu adını alarak komutanlığına Mareşal Colmar von der Goltz Paşa (İlk olarak Abdülhamit döneminde orduyu modernleştirme çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla Türkiye'ye gelmiş, daha sonra iki kez daha gelerek orduda üst düzey görevlerde bulunmuştur. Goltz Paşa, vasiyeti üzerine ölümünün ardından Türk ve Alman bayraklarına sarılı olarak Tarabya'daki Alman Askeri Mezarlığına defnedilmiştir) tayin edildi. Bağdat'a 6 Mart 1916 günü ulaşan Goltz'un karargâhında Kurmay Heyeti Başkanlığı görevine yine bir Alman subay Binbaşı Hans von Kiesling (Kiesling, Goltz'un vefatı sonrasında da karargâhta kurmay heyetinde yer almıştır. Türkiye'de görev yaptığı dönemdeki izlenimlerini 1922 yılında Mareşal von der Goltz Paşa ile Mezopotamya ve İran'da ile 1935 yılında Üç Kitada Asker adlı iki kitapta yayımlamıştır.) (Özden, 2016: 339) atanmıştı.

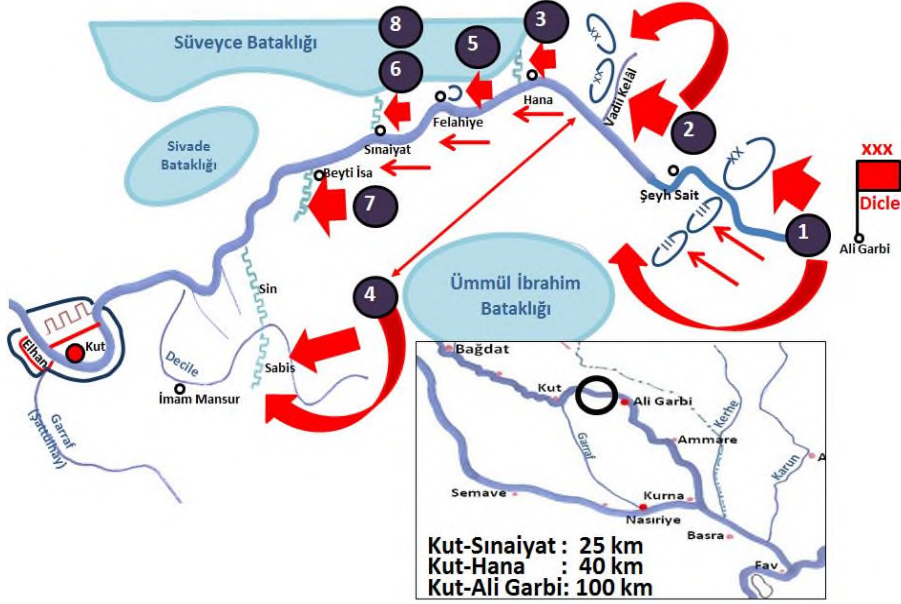
Goltz Paşa aynı zamanda İran'daki Alman faaliyetlerini de idare edeceğinden Nurettin Bey Irak Genel Komutanlığı görevine devam edecekti. Taarruz hazırlıklarını tamamladıktan sonra Nurettin Bey General Townshend'a bir mesaj göndererek birlikleri ile beraber teslim olmasını istedi. General Townshend teslim olmayacaklarını bildirdi. Bunun üzerine önce 10 Aralık, müteakiben 25 Aralık 1915'de olmak üzere iki kez İngiliz mevzilerine taarruz edildi. Ancak yan ateşleriyle fazla zayıt verilince taarruzlar durdurulup muhasaraya karar verildi.

Irak cephesinde bu gelişmeler olurken Goltz Paşa bir yandan da İran'daki gelişmeleri takip ediyordu. Alman çıkarları bakımından İran'a çok önem veriyordu. Bu nedenle Rusların Hemedan'ı işgal ettiklerini öne sürerek cepheden takviyeli bir alayı çekip İran'a sevk etti. Bu alay İran'a gönderilecek kuvvetlerin ilk kademesini teşkil etti. Aralık ayı sonlarına doğru 52 nci Tümen de Kûtü'l Amâre bölgesine ulaştı.

1915 yılı sona ererken güneyde İngilizlerin toplanmakta olduğu haberleri geliyordu. 1916 yılının başında Irak kuvvetleri olası bir İngiliz taarruzunu karşılamak üzere 13 ncü Kolordu ile Şeyhsaid mevziinde, 18 nci Kolordu Kûtü'l Amâre muhasarasında olmak üzere iki gruba ayrıldı (Belen, 1966: 43-44). Nurettin Bey İngilizlere gelecek yardımları engellemek üzere Şeyh Sait'e hareket ederken, Halil Bey kuşatmayı devam ettirecekti (Sorgun, 2010: 124).

İngilizler 1915 Aralık ayında bu cepheye bir tümen ve üç tugay daha getirerek bu kuvvetleri Kurtarma Birliği (Dicle Kolordusu) kuruluşu şeklinde teşkilatlandırdı. Bu kuvvetin komutanlığına da General Aylmer atandı. Kolordunun yaklaşık 30 bin kişilik muharip personeli vardı (Belen, 1966: 113,125). General Aylmer 3 Ocak 1916'da ileri harekât emrini verdi. 13 ncü Kolordu yaklaşık 10 bin kişiyle Şeyhsait'in dört kilometre doğusunda ve nehrin iki tarafında iki kilometre genişliğindeki siperlerdeydi. Türk mevziilerine İngilizler 6 Ocak 1916'da başlamak üzere 22 Nisan 1916 tarihine kadar sekiz büyük çaplı taarruz girişiminde bulundular. (Taarruz istikametleri, sırasına göre Kroki-5'de rakamlarla belirtilmiştir.) Ancak tüm bu taarruzlar 13 ncü Kolordu tarafından başarıyla püskürtüldü.

İngiliz taarruzları başladıktan kısa süre sonra Mareşal Goltz'un emri gereği Halil Bey 13 Ocak 1916 itibariyle Irak Genel Komutanlığını görevini Nurettin Bey'den devraldı. Dicle vadisinde bu muharebeler devam ederken 6 ncı Ordu Komutanı Mareşal Goltz 19 Nisan 1916'da Bağdat'ta vefat etti (Arı, 1997: 197,215). General Goltz'un ölümü sonrası 6 ncı Ordu Komutanlığı görevi Halil Bey'e verildi (Küçükvatan, 2013: 75). Hemen ardından Halil Bey'in rütbesi mirlivalığa (Tuğgeneralliğe) yükseltildi.

Kroki-5: İngiliz Dicle Kolordusunun Kurtarma Girişimleri

Dicle Kolordu Komutanı artık ümidini kesmişti. Irak Komutanı gelinen aşamaya ilişkin Hindistan ve Londra'ya danıştı. Gemiyle yiyecek teşebbüsünde muvaffak olunamadığı takdirde Irak Seferi Kuvvetler Komutanlığına Türklerle müzakereye girmek salâhiyeti verildi. Karadan Kut'a ulaşamayan İngilizler 6 ncı Tümenin dayanma gücünü arttırmak için 24 Nisan 1916 günü Felâhiye'den 270 ton yiyecek taşıyan bir gemiyi hareket ettirdiler. Fakat çok geçmeden açılan ateşler sonucunda karaya oturan gemi Türklerin eline geçti (Belen, 1966: 147-148).

Mukavemeti birkaç gün daha uzatmak ümidiyle İngilizler 15 Nisan 1916'dan itibaren havadan Kut'a yiyecek atmaya çalıştılar. Bu girişim tarihteki ilk havadan atma denemesi olarak tarihe geçti. Deneme Dicle'deki Ora üssünden 3 adet Short 184 tipi deniz uçağı ile gerçekleştirildi (Köylü, 2013: 222). Ancak bu girişim de iki uçağın düşürülmesi ile sonuçlandı (Saygı, 2011: 105-114).

Tüm umutların sönmesi üzerine General Townshend 29 Nisan 1916'da teslim oldu. 5 general, 481 subay, 13.300 kişi teslim alındı. Kut'u kurtarmak için dört ayda İngilizler 23.000 kişi zayı etmişlerdi. Kut'da ölenler ve teslim olanlarla bu miktar 40 bin kişiye yaklaştı. Bu süre içinde 6 ncı Ordunun genel zayıyatı 300 subay ve 10 bin erden ibaretti (Belen, 1966: 43-44).

5. Kütü'l Amâre Zaferine Kadar Olan Sürede İran Cephesi Gelişmeleri

İran'daki Alman konsolosları ve ajanları, İran'ın Rus ve İngiliz kuvveti bulunmayan her tarafında halkı İtilaf Devletleri aleyhinde ayaklandırmaya çalışıyorlardı. Bol para sarf etmek suretiyle aşiretlerden bir kısmını elde etmişlerdi. Birçok yerde ayaklanmalar oldu. İngiliz ve Ruslar Kermanshah'tan tart edildiler. Alman hareketleri daha ziyade tarafsız bölgede ve kısmen de İngiliz kuvveti bulunmayan Güney İran'da muvaffak oluyordu. Sonunda Alman propagandası Basra Körfezi sahiline, Hindistan hududuna kadar yayıldı. 1915 yılı Temmuz ayında Alman taraftarları Basra Körfezinde Buşir Limanına taarruz ettiler. İngilizler tarafından müdafaa edilen liman uzun müddet karadan muhasarada kaldı.

İran'da ücretli ve gönüllü birlikler kurmak işi Alman Askeri Ataşesi tarafından idare ediliyordu. İstifade edilen başlıca kaynaklar şunlardı:

-İran jandarması: 32 kişilik bir İsveç subay grubu İran jandarmasını yetiştirmekte idi. Almanlar İsveçli subayları elde ederek İran jandarma birliklerini kendi taraflarına çektiler. 4.000-5.000 kişi olan jandarmalar İran'daki kuvvetlerin en önemlisi idiler.

-Alman ve Avusturya esirleri: Türkistan'daki esir kamplarından kaçanlardan küçük bir birlik kuruldu. Bunlar milliyetleri itibariyle en itimat edilen unsur olmakla beraber sayıları 300-400 kişiyi geçmiyordu.

-Ücretli ve Gönüllü askerler: Para ile temin edilen bu askerlerden kurulan kuvvet, subay ve silah tedarikindeki zorluklar yüzünden birkaç bin kişiden ibaret kaldı.

-Aşiret kuvvetleri: Almanların kendi taraflarına çektikleri aşiret reisleri büyük kuvvetler temin edeceklerini vaat ediyorlardı. Bu vaatler yerine getirilmediği gibi silâh altına girenlerin sayıları daima değişiyor, çekilme hareketlerinde dağılıyorlardı. Muharebelerde bunların sayıları 5.000 kişiyi geçmedi.

Bu devşirme kuvvetleri idare etmek için paradan başka propagandaya da ehemmiyet veriliyordu. Alman subaylardan bazıları göstermelik Müslüman oldu. Alman İmparatoru İslâm âleminin kurtarıcısı olarak gösterildi, hatta onu hacı yapanlar da oldu (Belen, 1966: 165-166).

Afganistan görevinin iptal edilmesinin ardından 30 Eylül 1914'de Bağdat'a gelen Rauf Bey Müfrezesinin bu bölgede yapacağı görev hakkındaki tartışmalardan sonra Irak ve Havalisi Komutanı Süleyman Askeri Bey 4 Mart 1915'de gönderdiği emirle, müfrezeden Kermanshah'ın Rus ve İngilizlerce Osmanlı Devleti'ne karşı bir üs haline gelmesi sebebiyle işgal edilmesini istedi (Kurtcephe, 1992: 258). Bunun üzerine Rauf Bey Müfrezesi 11 Mart 1915'de Hanikin'den İran hududunu geçti ve 15 Nisan 1915'e kadar hududun 15 kilometre doğusunda olan Seripul mevkiine vardı. Kermenshah'a kadar ilerlemek için bir mani kalmamıştı. Fakat tarafsızlığı ihlal edilen İran Hükümeti Türk Hükümetini protesto ettiği gibi Almanlar da Kermenshah'ta Türk aleyhtarı bir muhit oluşturdu. İran'ı gücendirmek istemeyen Osmanlı Hükümeti, Rauf Bey Müfrezesini hududun 80 kilometre

doğusundaki Kerent mevkiinde durdurdu. Seferi Kuvvet burada 17 ve 25 Haziran 1915'de iki defa İranlıların baskınına uğradı ise de bu baskınları püskürtmeye muvaffak oldu. Alman ve İran Hükümetlerinin tesirleri ile Rauf Bey Müfrezesine 10 Eylül 1915'de Hanikin'e dönme emri verildi. Afganistan'a heyet göndermek gibi Kermensah'a kadar ilerlemek teşebbüsünden de vazgeçildi (Belen, 1966: 164). Müfreze, Hanikin sınırına yakın olan ve Bağdat yolunun güvenliğini sağlama bakımından önemli bir mevkide yer alan Seripul'a çekildi (ATASE Arşivi, K. 3610, D. 297-30, F. 001-04a).

İran harekâtının bir elden idaresi lüzumu kendini gösterdiği için Mareşal Colmar von der Goltz Irak'taki 6 ncı Ordu Komutanlığına tayin edilerek Bağdat'a geldiğinde, Goltz Paşa'nın yanında Albay Boppe ile 30 Alman subayı vardı.

Bu dönemde Ruslar Hazar Denizinde Enzeli Limanına asker çıkarmaya başlamıştı. İran'daki Alman faaliyetleri İngilizlerin de tesiri ile Rusları Kafkasya'dan kuvvet ayırarak İran'a göndermeye mecbur etti. Bakü'den Enzeli'ye nakledilen Rus kuvvetleri Kazvin'de toplanırken İran'da mühim hadiseler oldu. 15 Kasım 1915'de Tahran'da tertip edilen hükümet darbesi, bir Rus birliğinin Kazvin'den Tahran'a doğru yürümesi üzerine muvaffak olamadı. Bunun üzerine Alman yanlısı demokratlar Kum şehrinde geçici bir hükümet kurdular.

1915 yılı Aralık ayı başında İran'daki Rus kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

-General Baratof Kolordusu Kazvin'de,

-General Çernozubof kumandasındaki Rus Azerbaycan Kolordusu Rumiye Gölü batısı ve güneyinde tertiplenmişti.

İran'daki Müttefik kuvvetleri; İran jandarmaları, gönüllüler ve aşiret kuvvetleri ile küçük bir Alman ve Avusturya müfrezesinden ibaret 15.000 kişiydi. Bu kuvvet büyük kısmı Hemedan-Kazvin yolu üzerinde olmak üzere Kum-Save-Ave-Bicar hattında 200 kilometrelik bir cepheye dağılmıştı. Rus Azerbaycan Kolordusunun karşısında ise birkaç hudut taburu ile gönüllülerden ibaret olan Türk Musul Grubu vardı. General Townshend Kütü'l Amâre'de mahsur idi. Bunu kurtarmaya tahsis edilen İngiliz kuvvetleri 25 Aralık 1915'de Irak'taki Türk kuvvetleriyle temas etti.

İran'daki derme çatma kuvvetlerin Ruslara karşı mukavemet etmesi mümkün olmadığından 6 ncı Türk Ordusu Hemedan ve Basra üzerinden tesirini gösterecek iki düşman ordusu tarafından tehdit ediliyordu.

Baratof Kolordusu 3 Aralık 1915'de Kazvin'de toplandıktan sonra harekete geçerek birer takviyeli süvari tugayı ile Hemedan ve Kum istikametlerinde ilerledi. Hemedan istikametinde ilerleyen Rus kuvvetleri 1 Ocak 1916'da Hemedan'ı, 24 Ocak 1916'da Gengaver'ı zapt ettiler. Rus Doğu Kolu da 21 Aralık 1915'de Kum şehrini aldı. Bu durumda Geçici İran Hükümeti İsfahan'a çekildi. Bundan sonra, 12 Ocak 1916'da Keşan ve 22 Ocak 1916'da İsfahan sükût ederek buraya çekilen İran Milli Hükümeti dağıldı.

6ncı Ordu Komutanı Goltz Paşa, Rus ileri hareketi üzerine kritik bir durumda olan Irak cephesinden Yarbey Şevket Bey kumandasında takviyeli bir alayı alarak İran cephesine sevk etti.

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Kroki-6: İran Cephesinde Baratof Kolordusunun Harekâtı

Baratof'un ileri harekâtı içte ve dışta tesirini gösterdi. İran aşiretleri Almanlardan yüz çevirmeye başladılar. Mağlubiyet Afganistan'a kadar tesir ederek Afgan Emiri Türk-Alman heyetini nezaret altına aldı. Türk Başkomutanlığı Trakya'dan 2 nci Piyade Tümeni ile Müstakil Süvari Tuğayını 6 ncı Ordu emrine sevk etmeye başladı. Goltz Paşa da İran'daki kuvvetleri Bağdat Grubu Komutanlığı adı ile Albay Boppe emrine verdi (Belen, 1966: 166-168).

İleri harekâta devamla Ruslar 24 Şubat 1916 akşamı Kermensah'ı işgal ettiler (Özden, 2016: 355). Bunun üzerine İran'daki Türk müfrezesi 2 Mart 1916'da Paytak Boğazı'nda tertiplendi. Bu sırada İran'daki Türk birliklerinin kuvveti Hanikin'in hudut taburu ile 7 piyade ve bir topçu taburuna ulaştı. Kermensah'ın düşmesinden sonra aşiret kuvvetleri tamamıyla dağıldı. Jandarma dâhil tüm İran kuvveti 3.000 askerdi. Bu birliklerin çoğu Alman subayların idarelerinde bulunuyordu. Artık Ruslar Bağdat-Musul hududuna 40-80 kilometre yaklaşmışlardı. İngilizler de Kut'taki İngiliz Tümenini kurtarmak için Irak cephesine taarruz ediyorlardı (Belen, 1966: 166-168). Ancak Ruslar henüz Kermensah'ta Bağdat yönünde ileri harekât için hazırlık yaparlarken 29 Nisan 1916'da General Townshend tümeni ile birlikte esir oldu. Böylece İngilizlerin kuşatma altındaki tümenlerini kurtarmak yönünde Rusların Bağdat istikametinde yapacağı baskı hesapları boşa çıktı.

6. Kütü'lAmâre Zaferi Sonrası Gelişmeleri

Kut'un tesliminden sonra Irak'taki Türk ve İngiliz kuvvetleri 1916 yılı sonuna kadar nispi bir sükûn devrine girdiler. İran'da baş gösteren Rus tehdidine karşı, 13 ncü Kolordu Karargâhı ile 2 nci Tümen, müstakil süvari tuğayı ve Kolordu erzak ve cephane kolları Kut'tan Hanikin istikametinde harekete geçirildi. Bu suretle Irak cephesinde Albay Kazım (Karabekir) Bey kumandasında 18 ncü Kolordu (35 nci, 45 nci, 51nci ve 52 nci Tümenler) kaldı.

Bununla da yetinilmedi ve 18 nci Kolordunun en seçkin alaylarından 37 nci Alay Süleymaniye Grubuna verildi ve 44 ncü Alay Bağdat'a ordu ihtiyatına alındı. 51 ve 52 nci Tümenler ikişer alaylı kaldı, 35 nci Tümen lağvedildi.

Kütü'l Amâre'nin son günlerini yaşadığı sırada General Baratof, Bağdat istikametinde taarruz emri almış ancak kuvvetleri İran içinde dağılmış durumdaydı. Üstelik bu kuvvetlerin durumları da iyi değildi. İkmal ve iaşe zorlukları, salgın hastalıklar başlamış, çayırların kuruması yüzünden süvari hayvanlarının beslenmeleri güçleşmişti (Belen, 1966: 169).

General Baratof, Kermensah'ta iken aldığı taarruz emrini Kut'daki İngiliz kuvvetinin teslim olmasından dört gün sonra 3 Mayıs 1916'da tatbika başlayabildi. Üç piyade taburu, üç süvari alayı ve sekiz topla Şevket Bey Müfrezesinin (4 piyade taburu, 10 top) tuttuğu Seripul mevkiine taarruza başladı. Paytak Boğazı'nda bulunan bu mevziyi Ruslar yarmaya muvaffak olamadılar. Fakat kuzeyden Kehvar üzerinden ilerleyen bir piyade ve bir süvari alayından oluşan Rus kolunun Paytak Boğazı'nın gerisine doğru ilerlemesi üzerine Şevket Bey Müfrezesi önce Kasr-ı Şirin'e, 6 Mayıs 1916'da Haniki'ne çekilmeye mecbur kaldı. Bu gelişme üzerine Goltz Paşa, Bağdat'a takviye için gelmekte olan 6 ncı Tümeni Hanikin istikametine sevk etti.

Türk-İran sınırında bulunan Hanikin önlerine kadar gelen Rusların Bağdat'ı tehdit etmesi üzerine, ilk aşamada Rusların Kermansah'a geri çekilmesini sağlamak için 13 ncü Kolordunun İran'a gönderilmesine karar verildi. Kütü'l Amâre'de İngilizlere karşı savaşan (Albay) Ali İhsan Bey, 4 Şubat 1916 tarihinde İran cephesinde bulunan ve 6 ncı Ordu'ya bağlı 13 ncü Kolordu Komutanlığına atandı (Metin, 2012: 59).

6 ncı Ordu Komutanı Halil Paşa, 13 ncü Kolordu Komutanlığına gönderdiği 7 Mayıs 1916 tarihli telgrafla kolordunun hareket etmesi için hazırlanmasını emretti. 13 ncü Kolordu 9 Mayıs 1916'da Kütü'l Amâre'den yola çıktı (Sarısaman, 1995: 142).

İran'a yapılacak geniş bir askeri harekâtın esaslarını belirlemek ve durumu cephede görmek için Bağdat'a hareket eden Enver Paşa, henüz 13 ncü Kolordu yoldayken 19 Mayıs 1916'da Bağdat'a ulaştı. Enver Paşa Bağdat'a gelirken muhtemelen İran'a yönelik bir harekâtı zaten tasarlayarak gelmişti. Burada önce Rus ileri harekâtı nedeniyle Bağdat'a çekilmiş olan Nizam üs- Saltana (*İran Meclisinde, yönetime muhalif milletvekilidir. Birinci Dünya Harbi'nin ilk yıllarında daha çok Almanlarla işbirliği halinde olan ve Almanların desteği ile oluşturulmaya çalışılan İran Geçici Hükümeti'nin başındaki kişidir. Almanlar merkezi İran Hükümeti yerine İran'da kendi menfaatlerini savunacak olan Geçici Hükümet ile işleri yürütmeyi planlamışlardır. Ancak zamanla, özellikle Rusların 1916 yılında İran içlerine doğru hareket etmeleri üzerine Almanlar ile Nizam üs Saltana arası açılmaya başlamış ve bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ile Nizam üs Saltana arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti bundan sonra savaşın sonuna kadar kendisini yanında tutmaya ve onun nüfuzu üzerinden İran'da etkili olmaya çalışmıştır*) (Metin, 2012: 97-146) ve İran bölgesinde faaliyetlerini sürdüren Alman subaylarıyla bir durum değerlendirmesi yaptı.

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Daha sonra 23 Mayıs 1916 tarihinde Alman General von Lussow ile İran üzerine yapılacak harekâtın esaslarını şu şekilde tespit etti:

- Kütü'l Amâre cephesinde İngilizlere karşı 18 ncı Kolorduyu bırakmak,
- 13 ncü Kolorduyu Hanikin'de toplayarak Kermanshah-Hemedan-Kazvin istikametine taarruzla görevlendirmek,
- Süleymaniye ve Musul grupları ile taarruz ederek Kuzey İran'ı ele geçirmek,
- İran'da, Ruslardan kurtarılan yerlerde Nizam üs-Saltana'ya geçici bir hükümet kurdurmak, İranlılardan asker ve jandarma kaydedip bir tümen oluşturmak,
- Nizam üs-Saltana'nın maiyetine ilave bir tümen ve karargâhını organize edecek sayıda subay vererek bütün İran'ı ayaklandırmak,
- Müteakiben İran'daki Rus ve İngiliz tahakkümüne son verilip İran'ın büyük kaynaklarına dayanarak Afganistan'ı da ele geçirmek ve Hindistan isyanını gerçekleştirmek (Sarısaman, 1995: 145-146).

27 Mayıs 1916'da 6 ncı Ordu Komutanı Halil Paşa, 13 ncü Kolordu Komutanı Ali İhsan Bey'i Bağdat'a çağırdı ve buradaki yüz yüze görüşmede Enver Paşa'dan aldığı emir kapsamında İran taarruzunu açıkladı.

Halil Paşa söz konusu görüşme esnasında, Türk ordusunun akaryakıtı ihtiyacı olduğunu ifade ederek, İran'da önce Kasr-ı Şirin civarında bulunan Korato'daki petrol bölgesinin ele geçirilmesini istedi (Sabis, 1990: 220).

Bu emir üzerine 8/9 Haziran 1916 tarihinde harekete geçen 13 ncü Kolordu, 11 Haziran 1916'da Korato petrol maden bölgesi ile Kasr-ı Şirin'i, 21 Haziran 1916'da Paytak Boğazını ve 27 Haziran 1916'da Kirind'i ele geçirdi.

Bir sonraki aşamada 13 ncü Kolorduya hedef olarak Kermanshah verildiği için ileri harekâtını sürdüren Kolordu birlikleri 29 Haziran 1916'da Harunabad'ı, 1 Temmuz 1916'da Kermanshah'ı işgal etti (Metin, 2012: 117).

Kroki-7: 13 ncü Kolordunun İran Cephesinde Harekâtı

13 ncü Kolordu Komutanı Ali İhsan Bey, gerek askerlerin yorgun olması, gerekse Rusların Hemedan-Tahran-Kazvin yolunda tahkimat için İran'a yeni birlikler getirdiği yolunda haberler gelmesi üzerine bir müddet Kermansah'ta kalmak ve burayı tahkim etmek istedi. Ancak Almanların ileri harekâta devam edilmesi konusundaki ısrarları nedeniyle Enver Paşa 13 ncü Kolorduya 28 Temmuz 1916'da taarruza geçme emri verdi (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-Irak Cephesi 1914-1918, 1979: 215-216).

Hemedan istikametinde ilerlemesine dair baskıların artması üzerine Ali İhsan Bey 5 Ağustos 1916'da Kermansah'tan Hemedan istikametinde ileri harekâta başladı. Türk kuvvetlerinin sayı bakımından yetersizliği ve uzun süredir savaşta ve yorgun olması sebebiyle Hemedan taarruzunda İran aşiretlerinden de mümkün olduğunca faydalanmayı düşündü. Bunun için civardaki İran aşiretlerini cihada katılmaya davet etti (ATASE Arşivi, K. 4273, D. 495-43, F. 094). 13 ncü Kolordu ve ona bağlı birlikler 10 Ağustos 1916'da Hemedan'ı ele geçirdi. Diğer taraftan Musul Grubu da 17 Temmuz'da Revandiz'e doğru taarruza geçti.

Hemedan'ın ele geçirilmesinden sonra ileri harekâta bir müddet ara verilerek kolordu buraya yerleşti ve bölgede kalan Rus kuvvetlerini kuzeye doğru sürmeye çalıştı. Bu amaçla yürütülen harekâta Bicar ve Devletabad civarında Ruslarla yer yer çarpışmalar sürdü (Metin, 2012: 119-120).

1916 yılı sonbaharında 13 ncü Kolordu asıl kuvvetleri ile Hemedan ve 20 kilometre kuzeyindeki tepelerde, bir müfrezesi Devletabat ve diğer müfrezesi Sine'de idi. Ruslar taarruz hazırlıklarını tamamlamıştı.

İngilizler 1916 ilkbaharında İran'a yeni kuvvetler çıkarttılar, yerlilerden altı taburluk kuvvet kurdular ve aşiretlerden bir kısmını elde etmek suretiyle Güney İran'a yeniden hâkim oldular (Belen, 1966: 191-192).

Beklendiği gibi Ruslar 23 Eylül 1916'da taarruza geçtiler. Aralık ayına kadar Rus taarruzları daha ziyade Hemedan civarındaki müfrezelere yapıldı. Bu süreçte Ruslara kaybedilen arazi kesimleri hemen arkasından yapılan karşı taarruzlarla geri alındı.

Rusların İran'da 13 ncü Kolorduya yönelik taarruzları devam etmesine ve Irak'ta İngilizlerin Kut cephesine taarruz başlatacaklarının bilinmesine rağmen Başkomutanlık, 1916 yılı Aralık ayında 13 ncü Kolordu'yu Hemedan'dan ileriye hareket ettirmek istiyordu.

Kolordu, zayıfatının 6 bin olduğunu, 10 bin ikmal erine ihtiyacı bulunduğunu ve noksanlarını bir ay içerisinde tamamlamayı müteakip ileri harekâta geçebileceğini bildirdi. Ayrıca Kolordu Komutanı, üstün Rus kuvvetleri karşısında Kazvin'e tek başına ilerlemeyi de tehlikeli buluyordu.

6 ncı Ordu Komutanı Halil Paşa da ileri harekâtın, hazırlıklar tamamlandıktan sonra yapılması fikrindeydi. Ordu Komutanı, Nizamül üs Saltana kuvveti hazırlanınca bu kuvvetle Tahran, 13 ncü Kolordu ile de Kazvin istikametinde ilerlemeyi düşünüyordu. Hâlbuki bu sırada İngilizler büyük çaplı taarruz için hazırlıklarını tamamlamış, Hille ve Kerbelâ'da ayaklanmalar başlamıştı.

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

7. İngilizlerin Yeniden Taarruza Başlamasını Müteakip Gelişmeler

1916 yılı yazında Irak'taki İngiliz ordusunun toplam muharip mevcudu 210 bin kişiydi. Ordu birkaç ay içerisinde evvelkinden daha kuvvetli bir hale gelmişti. Türk 18 nci Kolordu asker sayısı bakımından karşısındaki sadece birinci kademedeki İngiliz kuvvetinin bile üçte-dörtte biri oranına düşmüş oldu.

10.000 Muharip
9.000 İdari
Toplam 19.000 Asker

121.000 Muharip
129.000 İdari
Toplam 250.000 Asker

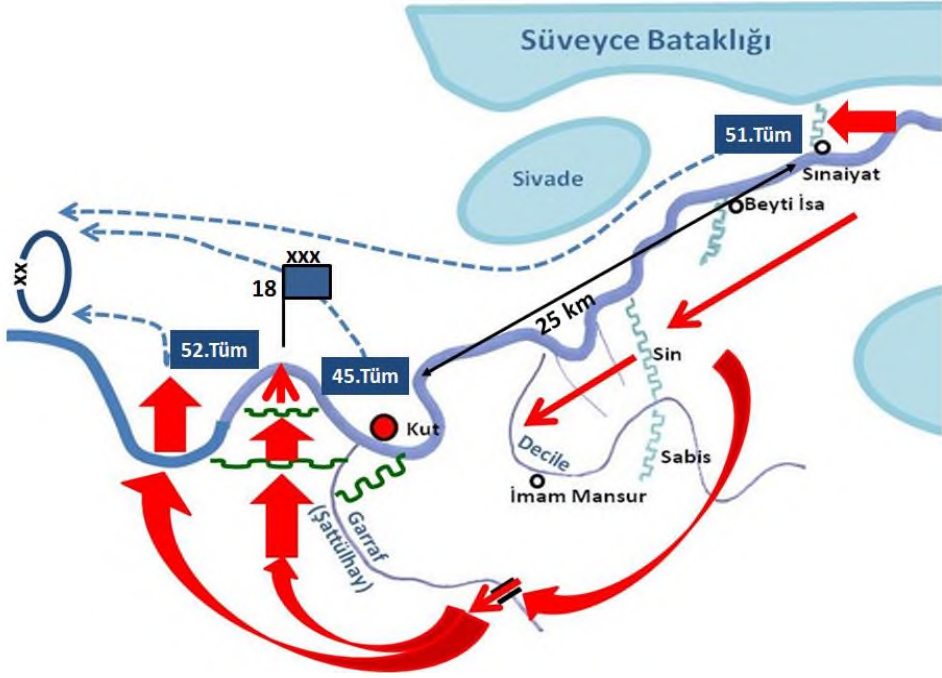

Şema-2: Kütü'l Amâre Zaferi Sonrası Irak Cephesinde Tarafların Kuvvetleri

Taarruz için hazırlıklarını tamamlayan İngiliz ordusu 13 Aralık 1916 gecesi sıklet merkezi ile nehrin güneyinden hücumla geçti. Böylece yaklaşık 2,5 ay sürecek Kut Meydan Muharebesi başlamış oldu (Belen, 1966: 150-158).

Personel, silah, araç, gereç yönünden 18nci Kolordudan çok daha üstün olan İngilizler 1917'den itibaren muharebelerde zırhlı ve motorlu birlikler de kullanmaya başladılar (Boğuşlu, 1990: 147).

25 Şubat 1917'ye kadar süren Kut Meydan Muharebesi süresince dokuz büyük muharebe gerçekleşti. İngilizler asıl kuvvetleriyle güneyden Türk birliklerini kuşatmaya çalıştılar. Bu muharebeler sonrası İngilizler kuvvetlerini Dicle Nehrinin güneyinden kuzeyine geçirmeyi başarınca 18 nci Kolordu 24 Şubat 1917'den itibaren oyalama muharebeleri yaparak Bağdat istikametinde çekilmeye başladı.

Kroki-9: Kut Muharebeleri (14 Aralık 1916-24 Şubat 1917)

İngiliz Irak Ordusu Kut mevziini kuşatacak şekilde taarruza başlayınca General Baratof da İran cephesinde 19-21 Aralık 1916'da Rus genel taarruzunu başlattı. Hemedan ve çevresine yönelik Rus taarruzları 13 ncü Kolordu tarafından geri atıldığı gibi düşman ileri karakollarına başarılı baskınlar da yapıldı. General Baratof, İngiliz genel taarruzunun başlamasına rağmen Türklerin İran'dan kuvvet çekmediğini anlayınca Türk mevziilerine saldırıları durdurdu.

6 ncü Ordu Komutanı Irak'ta İngiliz taarruzuna rağmen İran'dan kuvvet çekip bu cepheyi zayıflatmak istemiyordu. Ancak Kut mevzi düşme aşamasına gelince 23 Şubat 1917'de Hemedan'daki 6 ncü Tümenin Bağdat'a hareket etmesini istedi. İki gün sonra 25 Şubat 1917'de Kut mevzi tümüyle kaybedilip 18 ncü Kolordunun Aziziye istikametinde çekilmeye başlaması üzerine de 13 ncü Kolorduya tekml kuvveti ile İran'ı boşaltarak Hanikin istikametinde çekilmesi emrini verdi (Belen, 1966: 193-195).

Kut cephesi çöktükten sonra Irak cephesinde kuvvet dengesi çok bozulduğundan artık Türk birliklerinin bir mevzide uzun süre savunmada kalması mümkün olmadı. 18 ncü Kolordu oyalama muharebeleri ile Selmanpak mevziine kadar çekildi. Halil Paşa Bağdat önündeki muharebenin burada yapılmasını düşünüyordu. Ancak Kolordu Komutanı Kazım Bey'in mevcut birliklerle Selmanpak'ta yapılacak savunmanın ordunun imhası ile sonuçlanabileceği yönündeki endişelerini haklı bularak 6 Mart 1917'de birliklerin Diyale nehri gerisine alınmasına müsaade etti (Belen, 1966: 32-38).

İngilizler 7 Mart 1917 günü Diyale nehrindeki savunma hattına çattı. 9

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Mart 1917'de 3 ncü İngiliz Kolordusu Bağdat'ın 15 kilometre güneyindeki ilk savunma hattına hücumla geçti. Bağdat'ın savunulması tehlikeye düşüncü tahliyesine karar verildi ve 10 Mart 1917 gecesi birlikler Bağdat'ın kuzeyine alındı (Belen, 1967: IX). Böylece İngiliz birlikleri herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan 11 Mart 1917'de Bağdat'ı işgal ettiler.

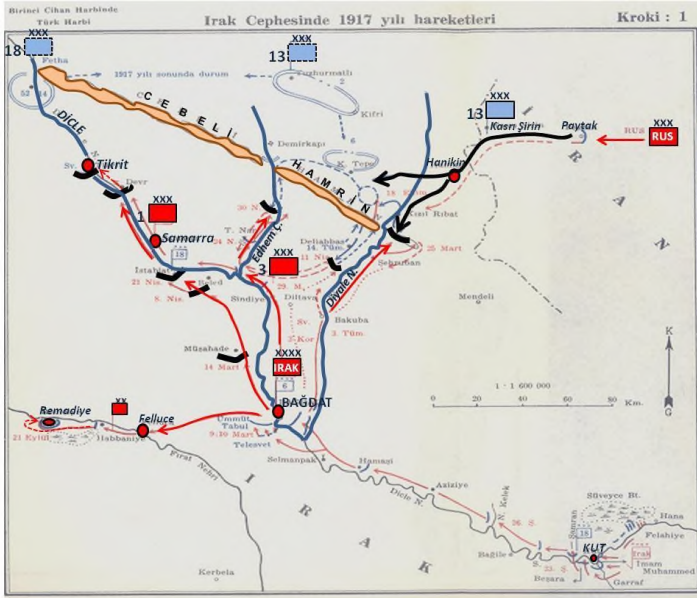
Fotoğraf-1: Türk Birliklerinin Bağdat'ı Tahliyesi (10 Mart 1917)

Bağdat'ın tahliyesinden sonra kuzeye doğru geri çekilme harekâtı on beş gün boyunca İngilizlerin baskısı altında muharebe ederek gerçekleştiğinden oldukça yıpratıcı oldu. 18 nci Kolordu kurtulan birlikleriyle Cebeli Hamrin'de mevziye girdi (Uyar-Erickson, 2017: 526).

13 ncü Kolordu İran'dan 28 Şubat 1917'de çekilmeye başlamıştı. 13 ncü Kolordunun çekilmekte olduğunu fark eden Ruslar 2 Mart 1917'de Hemedan'ı işgal ederek kolorduyu geriden sıkıştırmaya çalıştılar. Fakat çok muntazam çekilen 13 ncü Kolorduya bir tesir yapamadılar (Belen, 1967: IX).

İran'dan çekilen 13 ncü Kolordu Paytak Boğazını artçısı ile tutarak önce Hanikin civarında toplandı. Bu esnada 1 nci İngiliz Kolordusu 18 nci Kolorduyu Bağdat kuzeyindeki Müshahede'den Beled istikametinde geriye çekilmeye zorluyordu. İran'dan çekilen 13 ncü Kolordu da Diyale nehrini geçerek 18 nci Kolorduya yaklaşmak ve kuvvetlerini birleştirmek istiyordu.

General Mod, bu birleşmeye mani olmak ve 13 ncü Kolorduyu Ruslarla birlikte çember içine almak için bir tümenini Hanikin istikametine ilerletti. 13 ncü Kolordu neredeyse iki ateş arasında kalacaktı ki artçı kuvvetler Rusları Paytak Boğazında durdurmayı başardığından korkulan olmadı.

Kroki-10: Irak Cephesi 1917 Yılı Hareketleri

Bundan başka 24 Mart 1917’de 13 ncü Kolordudan 6 ncü Tümen Diyale Nehri boyunca ilerlemekte olan İngiliz Tümeninin taarruzunu Şehruban kuzeyinde geri püskürttü. Böylece 13 ncü Kolordu 31 Mart 1917’ye kadar Diyale batısına emniyetle çekilerek, güneyden kendisine katılan 14 ncü Tümenle Cebel-i Hamrin mevziinin doğu kesimini tuttu.

Bu arada Paytak’taki artçıların çekilmesiyle Kızıl Rıbat’a kadar ilerleyen Ruslar, İngilizlerle burada irtibat kurdular. Fakat çok yorgun ve takatsiz olduklarından Rus birliklerinin ciddi bir hareket yapacak durumu yoktu. Rus harekâtı daha sonra yazın Rusya’da ihtilalin baş göstermesi üzerine tamamen durdu. Baratof yavaş yavaş çekilmeye başladı. Ekim 1917’de Bolşevikliğin ilan edilmesiyle beraber Rus askerleri dağıldılar (Çakmak, 2011: 429).

İngilizler Dicle nehri boyunca 1 ncü Kolordu ile 18 ncü Kolorduya taarruz ederek 24 Nisan 1917’de Samarra’ya kadar ilerlediler. Bu kolorduya yardım etmek için Cebel-i Hamrin-Demirkapı üzerinden Ethemçayı boyunca güneye doğru ilerleyen 13 ncü Kolordu Dicle’ye yaklaştığı sırada 18 ncü Kolordu Tikrit’e çekilmiş bulunuyordu. 13 ncü Kolordunun ilerisinde bulunan 14 ncü Tümenin Dehub’e mağlup olması üzerine daha kuzeyde Ethem güneyinde bir mevzi tutan 13 ncü Kolordu 30 Nisan 1917’de 3 ncü İngiliz Kolordusunun taarruzuna uğradı. Bu muharebede kati netice alamadan iki taraf birlikleri de eski mevzilerine çekildiler. Bundan sonra sıcaklar arttığı için İngilizler yaz tertiplenmesine geçtiler.

1917 yılı yaz aylarında Dicle ve Diyale havzalarında önemli bir hareket olmadı. Sonbahar ve kış aylarında İngilizlerin yaptığı mahdut hedefli taarruzlar da püskürtülerek birlikler mevzilerinde tutunmayı başardılar. 1917 yılı sona ererken Ruslar artık savaştan çekilmişlerdi ve Musul’da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ateşkes mütarekesi imzalanmıştı.

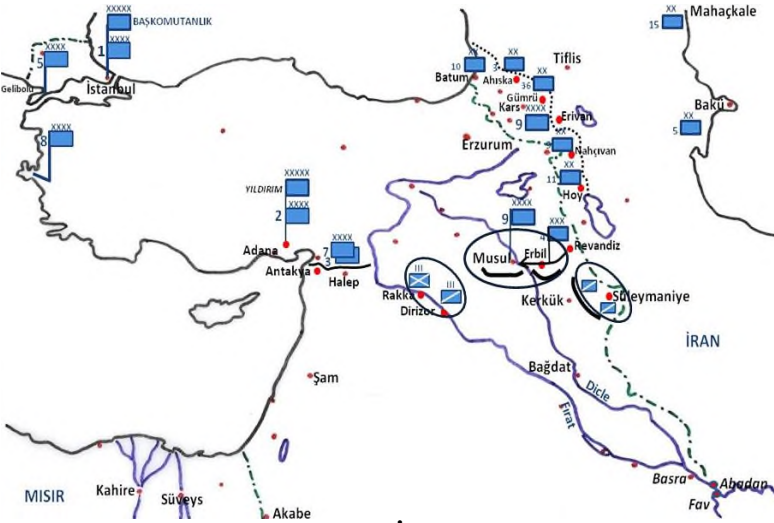
Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

1918 yılı ilkbaharında 13 ncü Kolordunun iki tümeninden 6 ncı Tümen Rumiye Gölü istikametinde taarruz maksadıyla 3 ncü Ordu emrine görevlendirilince, Hanikin güneybatısında taarruz hazırlıklarını sürdüren İngiliz 3 ncü Kolordusu karşısında yalnız 2 nci Tümen kaldı.

İngilizler 1918 yılında ilk olarak da bu istikametten, Diyale havzasından ileri harekâta geçtiler. 13 ncü Kolordu Komutanı üstün İngiliz 3 ncü Kolordusu karşısında kati neticeli muharebeye girmeden oyalama muharebeleri yaparak çekilmeye başladı. Bu suretle İngilizler 8 Mayıs 1918'de Kerkük'ü işgal ettiler. Ancak bu işgal uzun sürmedi. 10 Mayıs 1918'de Kerkük'ün kuzeyinde Altın Köprü Muharebesi'nde İngilizler 2 nci Tümen karşısında başarısız olunca 24 Mayıs 1916'da Kerkük'ün güneyine çekildiler.

29 Haziran 1918'de Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın emriyle 6 ncı Ordu yeniden teşkil edildi. Yeni teşkilatlanmada 18 ve 13 ncü Kolordu karargâhları lağvedilerek 6 ncı Ordu 14 ve 2 nci Tümenlerden oluşturuldu. Bu düzenleme sonrası Dicle havzasındaki 14 ncü Tümen ve diğer unsurlar "Dicle Grup Komutanlığı" adını aldı. Irak cephesinde 6 ncı Ordu sürekli kan kaybederek küçülürken İngilizlerin Irak'taki sefer kuvvetlerinin sayısı Ekim 1918'de 414.000'e ulaştı (Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-İrak Cephesi 1914-1918, 1979: 555-565).

1918 yılı ilkbaharında Diyale havzasındaki harekâtı tamamlayan İngilizler, sonbaharda bu kez 11 Ekim 1918'de Dicle havzasında Tıkrit'ten ileri harekâta başladılar. İngiliz 1 ncı Kolordusunun karşısında savunma için tümen çapında Dicle Grubu tertiplenmişti. Muharebe gücü çok üstün olan İngiliz 1 ncı Kolordusu karşısında zayıflarla sürekli eriyen Dicle Grubu, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'de Musul'a kadar çekilmek zorunda kaldı.

Kroki-11: Mondros Mütarekesi İmzalandığında Cephe Durumu

İngilizler mütarekeden sonra ileri harekete devam ederek yapılan protestolara rağmen mütareke hükümlerine aykırı olarak 3 Kasım 1918'de Musul'u işgal ettiler (Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, 1996: 315). Sonra da Kasım ayı sonuna kadar Musul vilayetinin boşaltılmasını istediler (Belen, 1967: 145).

8. Sonuç

İran cephesi gelişmeleri Irak cephesini olumsuz etkilemiştir. İran cephesindeki en önemli gelişme, 1916 yılı ilkbaharında beliren Bağdat istikametindeki Rus tehdidi olmuş, dolayısıyla beliren bu tehdide karşı tedbir alma gereği ortaya çıkmıştır. Ancak alınan tedbirlerin çapına bakıldığında, tehdidi karşılamanın ötesinde büyük hedefler ortaya konarak hareket edilmiştir. Büyük hedef olarak, İran'ı kontrol altına alıp Afganistan ve Hindistan'a ulaşmak ve Hint Müslümanları ile İngiltere'ye, Orta Asya Türkleri ile de Rusya'ya karşı ayaklanmalar başlatmak belirlenmiştir.

Almanların ve Enver Paşa'nın vizyon eksikliği ve dünya gerçeklerinden uzak kalmasının bir neticesi olan iyimser fakat kabili tatbik olmayan bu büyük hedef, hülyadan öte gidememiştir. Üstelik böyle bir hülya için Irak cephesi en kritik dönemde yarı yarıya boşaltılarak, kuzeye ilerlemeleri yönünde İngiliz ordusuna davetiye çıkarılmıştır.

Halil Paşa, hatıralarında İran dâhiline yapılması kararlaştırılan askeri harekât için şu değerlendirmeyi yapmıştır: *"Ne var ki, öteden beri İran'da hayal içinde olan, siyasi ve iktisadi menfaatler peşinde koşan Almanlar, Başkomutanlık karargâhını tesirleri altında bırakmışlardı. Bu tesirin neticesinde de son derece hatalı bir emirle karşı karşıya kaldım. Emir şöyleydi; Dicle cephesinde yeteri kadar kuvvet müdafaada bırakılarak, İran cephesi takviye edilecek, ilk olarak da Kermanşah işgal altına alınacaktır"*.

Halil Paşa, Başkomutanlık Vekâleti'nin bu emrine şu cevabı verdiğini ifade etmiştir: *"Bir yıl önce Kut mağlubiyetini unutmayan İngilizler Bağdat'ın 110 kilometre güneyinde yüz bin süngülik bir kuvvet toplamışlardır. Böyle bir durumda ordumun mühim bir kısmını Dicle cephesinden çekip İran ortalarına sevk etmek cahilane ve caniyane bir sergüzeşt teşkil eder. Böyle bir Komutan olmak istemem. Bu şekildeki bir harekete de muvafakatim yoktur."*

Halil Paşa'nın ifade ettiğine göre; İran'a harekât yapılmasına dair emre muhalefet etmesine rağmen ve ısrarın sürmesi üzerine kendisinin 6 ncı Ordu Komutanlığından alınmasını istemiş, fakat cevaben Enver Paşa imzasıyla *"6 ncı Ordu Komutanı olarak kalacaksınız ve Kermanşah'ı işgal edeceksiniz"* emri verilmiştir. Halil Paşa, bu kesin emre itaatsizlik etmeyi kendine yakıştıramadığını ve tasvip etmemesine rağmen 13 ncü Kolorduyu Kermanşah'a sevk ettiğini belirtmiştir (Sorgun, 2010: 194-196).

Yine, 6 ncı Ordu karargâhında kurmay heyetinde yer alan ve Enver Paşa'nın Goltz Paşa'nın ölümünün ardından 1916 yılı Mayıs ortalarında Bağdat'ta İran harekâtına ilişkin yaptığı toplantıya katılan Binbaşı Kiesling, izlenimlerini 1935 yılında yayınladığı ikinci kitabında aktarmıştır (Özden, 2016: 355).

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

Kiesling, “İran’ın çok içerilerine kadar askeri operasyonlar düzenlenmesi kararının yapmış olduğu itirazlara rağmen kabul edildiğini, kararın genel olarak Enver Paşa’nın isteği doğrultusunda alındığını, Paşa’nın bu girişiminin de 1914 yılında Kafkasya harekâtında olduğu gibi genel stratejik durum açısından büyük bir dezavantaj oluşturduğunu, Halil Paşa’nın siyasi planlarına da aykırı olan bu operasyonlar çerçevesinde 6 ncı Orduyu oluşturan iki kolordunun birbirinden 300 kilometreden fazla ayrılması sonucunda Irak’ta yeniden saldırıya geçen İngiltere’nin 1917 yılında Bağdat’ı ele geçirme imkânına sahip olduğunu” belirtmiştir.

Kiesling, “Türkiye’nin İran’daki operasyonlarının Kermanşah’ın 1916 yılı Temmuz ayında geri alınmasından sonra durdurulmasını gerektiğini, zira bu başarıyla birlikte Bağdat’ın korunmasını sağlayan toprakların geri alındığını, ancak Türk birliklerinin saldırılarını Hemedan alınuncaya kadar devam ettirdiklerini, ele geçirdikleri geniş topraklarda adeta kaybolduklarını ve bunun sonucunda üstünlüğü İngilizlere kaptırdıklarını” ifade etmiştir (Kiesling, 1935: 268).

9. Değerlendirme

Almanları ve Enver Paşa’yı doğrudan İran cephesine, genel olarak Hindistan istikametine yönelik yanlış karar almaya sevk eden başlıca faktör; cihad-ı ekber ilanının bölgede yaratacağı etkiyi yanlış hesaplamaları olmuştur. Onlar kutsal cihadın, İngiltere sömürgesi ve Rus mezalimi altındaki Türk ve Müslüman topluluklar üzerinde, bu coğrafyalara kuvvet sevk edilmesi halinde büyük etki yaratacağını düşünmüşlerdir. Oysa henüz millet olma bilincinin yeşermediği ve kuvvetli aşiret yapısının hakim olduğu bu bölgelerde aşiretler kendi menfaatlerine yönelik değişken politikalar izlediklerinden cihat çağrısı kadük kalmıştır. Aşiretler hâkim güce biat etme eğilimde olduklarından İngilizlerin ve Rusların onlar üzerindeki etki ve baskısını ortadan kaldırmak mümkün olamamıştır.

Almanlar İran cephesine sadece istihbarat uzmanlarından oluşan az sayıda personel ayırdıklarından, onların Avrupa cephelerindeki kuvvetleri bu süreçte herhangi bir şekilde etkilenmemiştir. Oysa Osmanlı ordusu, kendisi için hayati önem taşıyan Irak cephesini zayıflatmayı göze alarak İran cephesine takviyeli bir kolordudan daha fazla kuvvet sevk etmiştir. Almanlar bir yerde Avrupa’da savaştıkları İngilizlerin ve Rusların dikkatlerinin İran’a dağılmasını sağlasa da, Osmanlı yönetimi İran cephesinde iç bölgelere kadar ilerlenmesinin karşılığını hiç bir surette alamamıştır.

Osmanlı yönetiminin İran cephesine yönelik politikası nasıl olmalıydı? Bu sorunun yegâne cevabı; Irak cephesini zayıflatmayacak bir politika olmalıydı. Kütü'l Amâre Zaferi kazanıldığında İran cephesinde ilerleyen Rus Baratof Kolordusuna karşı Paytak Geçidi’nin tutulması yeterli olacaktı. Bu geçidin tutulması halinde, arazinin dağlık yapısı nedeniyle Rusların sınırı geçmesi mümkün olmayacaktı. Geçitlerin savunulması, savunan tarafa büyük kolaylık sağladığından takviyeli alay çapında zinde bir kuvvet geçidin savunulması için yeterli olacaktı. Hâlihazırda sınıra gelinceye kadar Baratof Kolordusu fazlasıyla yorulmuş,

muharebe zayıfatının yanı sıra salgın hastalıklar nedeniyle epey kayıplar vermişti. Coğrafya da düzenli bir muharebe şekline imkân vermediğinden geçit Ruslar tümüyle takatten düşene kadar kolaylıkla savunulabilirdi.

Bu durumda 1917 yılında Kut cephesi İngilizlere karşı iki kolordu, yani iki katı kuvvetle daha etkin savunulabilirdi. İngilizler 1916 yılı sonunda Irak'ta genel taarruza başlarken taarruz kademesinde bire karşı dört üstünlük sağlamışlardı. Bu üstünlük onlara geniş cepheli bir kuşatma olanağı sağladı. Böylece Kut cephesi 2,5 ay süren direnme sonucu çöktü. Eğer cephe iki kolordu ile savunulsaydı, bire karşı iki üstünlükle İngilizlerin cepheyi bir yıla yakın süreden önce yarması mümkün olamayacaktı. Harbin sonunda Mondros Mütarekesi imzaladığında İngilizler Musul'un güneyine kadar ilerlemişti. Cephe iki kolordu ile savunulsaydı, muhtemelen İngilizler harbin sonunda ancak Bağdat'ın güneyine kadar ilerleyebilmiş olacaktı.

Yanlış hesaplar, değerlendirmeler ve uygulamalar sonucu Bağdat, savunulmadan 10 Mart 1917'de İngilizlere terk edildi. Bağdat'ın kaybı tıpkı Kudüs'ün kaybı gibi gerek Osmanlı Devleti, gerek İtilaf Devletleri ve özellikle de Arap topluluklar üzerinde asimetrik etki yarattı. Bu kayıplar sonrası halkın ve Osmanlı ordularının savaşma azim ve iradesi kırıldı. Artık olumsuz gidişatı geri döndürecek hamle yeteneği ortadan kalktı ve hızla savaşın sonuna yaklaşıldı.

Tüm bu neden-sonuç ilişkileri kapsamında, İran cephesine yönelik tüm girişimler, yanlış değerlendirmeler ve beklentiler sebebiyle İran cephesi Irak cephesini doğrudan ve derinden olumsuz yönde etkilemiştir.

KAYNAKÇA

Genelkurmay ATASE Arşivi

ARI Kemal, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1997.

BAYUR Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâp Tarihi*, c.III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979.

BELEN Fahri, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1965.

....., *1916 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1966.

....., *1917 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1966.

....., *1918 Yılı Hareketleri*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1967.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, İran-İrak Cephesi 1914-1918, Cilt III, Gnkur. Basımevi, Ankara 1979.

BOĞUŞLU Mahmut, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990

BURAK Durdu Mehmet, *Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri*, Babil Yayınları, Ankara 2004.

ÇAKMAK Fevzi, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, Yayına Hazırlayan Ahmet Tetik, T.İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri

ERİCKSON Edward J., *Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu-Çanakkale, Kutü'lAmare ve Filistin Cephesi*, Çeviren: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

....., *Size Ölmeyi Emrediyorum*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, TTK Yayınları, Ankara 1996.

KELEŞYILMAZ Vahdet, *I.Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Çevresine İlişkin Stratejik Yaklaşım ve Faaliyetler*, Türkler, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

KİESLİNG Hans von, *Soldat in drei Erdteilen*, Grethlein, Leipzig 1935.

KÖYLÜ Murat, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi 1878-1922*, Kripto Yayınları, Ankara 2013.

KURTCEPHE İsrail, Mustafa Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi*, OTAM, Sayı III, Ocak 1992.

KÜÇÜKVATAN Mahir, *İngiliz Basınında Osmanlının Kut'ül Amare Zaferi*, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı XIII/26, İzmir 2013.

METİN Barış, *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.

ORBAY Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, Truva Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZDEN Kemal, Kutü'l-Amare Zaferi'nin 100.Yılı Münasebetiyle I.Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri içinde *Hans von Kiesling'in Gözünden I.Dünya Savaşı Sırasında Kutü'l-Amare ve İran Operasyonları*, ATAM Yayınları, Ankara 2016.

SABİS Ali İhsan, *Harp Hatıralarım* (Birinci Cihan Harbi), c.II, Nehir Yayınları, İstanbul 1990.

SARISAMAN Sadık, *Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekâtı Dönemlerinde Osmanlı-İran İlişkileri (Ekim 1915-Nisan 1917)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

SAYGI Tarık, *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*, Paraf Yayınları, İstanbul 2011.

SELÇUK İlhan, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, c.I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979.

SORGUN Taylan, *Halil Paşa*, 6.Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul 2010.

TOWNSHEND Charles, *Irak Seferi ve Esaret*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007. *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1972.

Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, C. III, 6 ncı Kısım (1908-1920), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

UYAR Mesut, Erickson Edward J., *Osmanlı Askeri Tarihi*, 2. Basım, T.İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

VELTZKE Veit, *Unter Wüstensöhnen. Die deutsche Expedition Klein im Ersten Weltkrieg*, Nicolai Verlag, Berlin 2014.–